բացական գործին, աւելի էլ եռանդոտ կերպով հաւաքելով նուէրները յօգուտ «Մրցանակ» ընկերութեան:

Մեր ազգի պէս մի ազգի դրութեան մէջ, ինչպէս շատ իրաւացի նկատել է պ. Փորթուգալեանը, ձգտել բարոյական փրկութեան կարելի է գլխաւորապէս դպրոցական գործին հաստատ կերպով նպաստելով, մանաւանդ երբ այն ընկերութիւնը, որ յանձն է առել այդ փրկարար գործը առաջ տանելու, չէ ձեռնարկում միմիայն նեղ, աղանդական, այլ լայն, մարդասիրական, ազգային հայեացքներով, ազգ բառով հասկանում է ճշմարիտ այն մարդուն, որի երակների մէջ հայի արիւն է վազում, չը նայելով թէ այդ հայը Քրիստոսին, թէ Մահմեդին է պաշտում, հայ բառով հասկանում է հայաստանցուն, նայում է թիւրքաց Հայաստանի վրայ, որպէս մի ամբողջութեան վրայ, Հայաստանում բնակվող իւրաքանչիւր անհատի վրայ նայում է որպէս հայաստանցու վրայ, որի համար հայրենիքը Հայաստանն է և դպրոցական գործը համարում է մի հասարակ միջոց հայաստանցի այլ և այլ տարրերի մէջ հաստատ ազգային կապ հաստատելու համար, փախչելով այն ամեն միջոցներից և հայեացքներից, որոնք երկպառակութիւն սերմանելով ազգի տարբեր տարրերի մէջ, շիջանում և անդամալոյծ են անում ազգի ընդհանուր առաջադիմութիւնը:

Ուրեմն օգնենք «Մրցանակ ընկերութեանը» քանի նա միակ ընկերութիւն է ազգի մէջ, որ հասկացել է ժամանակի ոգին, հաստատ քայլերով և որոշ պրոգրամմայով առաջ է գնում, առանց դիմակի, նախապաշարմունքի և կեղծաւորութեան, միմիայն ազգի ընդհանուր բարօրութիւնը իր համար սուրբ նպատակ դրած լինելով:

Քանի որ մենք ինքներս դեռ ընդունակ չենք անել այն ինչ որ անում է Կ. Պոլսի ընկերութիւնը, գոնէ օգնենք նրան նիւթապէս: Դա ամենափոքր բանն է, որ մենք կարող ենք անել:

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅ ՄԱՀՄԵՏԱԿԱՆՆԵՐԸ

—

„Մշակ" լրագիրը իր համարներում բարձրացրել է մի կարևոր հարց, որ մեր ազգային կեանքի համար, աղաղակում մեծ նշանակութիւն պէտք է ունենայ, այն է „Հայ մահմեդականների հարցը". Շատերն ապրելով հեռաւոր քաղաքներում և յարաբերութիւն չունենալով մահմեդական գիւղացիների հետ, զարմանում են, երբ նրանց ասում են թէ կան այժմ քրդեր և թիւրքեր, որոնք մահմեդական հայեր են.

Պէտք է միայն ճանապարհորդել, մտնել նրանց տները, երկար ու բարակ զրուցել նրանց հետ, հարցնել նրանց անցեալը, հարց ու փորձ անել նրանց աւանդութիւնները, նրանց պապերի և մեծ մայրերի մասին, այն ժամանակ կը տեսնէք, որ այդ մահմեդականները իրանց բերանով կասեն ձեզ, որ նրանք հայի սերունդ են:

Գաւառական յանձնարարութեամբ, ես երեք շաբաթ շարունակ ճանապարհորդեցի Դարալագեազի (Վայոց Ձոր) ապիրում և հանդիպեցի, որ „Մշակի" պատմած մարդերը, հայ մահմեդականների վերաբերմամբ, բոլորովին ճիշտ են:

Ճանապարհորդութեանս ժամանակ առիթված էի լինում երբեմն իջևանել և գիշերն անցնել մահմեդականների գիւղերում և զրուցել նրանց հետ: Շատ մահմեդական գիւղերում կը տեսնէք հին հայոց եկեղեցի և գերեզմանատուն: Գիւղացւոց խօսակցութիւնից երևում է, որ նախ նրանց պապերը այդ գիւղումն են ծնվել, որ դրանց ազգականները, Հարևոր որդիքը կամ թոռները բնակվում են մօտակայ գիւղերում և հայ են: Դրանցից շատերն իրանք ինձ ասում էին, որ իրենց պապը կամ մեծ մայրը հայ է եղել, և այս բոլորը ունեն հայ ազգականներ, որոնց հետ բարեկամական և ազգական յարաբերութիւններն անխախտ են:

Այդ մահմեդականներից շատերն այնպէս մաքուր հայերէն են խօսում, որ նոյն թիւրքի արտասանութիւնը չէ նշմարվում, այն ինչ քաղաքացիական թիւրքերը, որ պարսիկների հարևաններն են, ինչքան էլ լաւ խօսեն հայերէն, այնու ամենայնիւ առաջին խօսքից երևում է, որ հայ չեն:

Ամենայն ազգ ունի իր յատուկ գեղմը, երեսի գծագրութիւնը և արտայայտութիւնը, բայց շատերն ասում են, որ եթէ երկու ազգ դարեր շարունակ միասին, մի հողի վրա են ապրում, գեղմով չեն զանազանվում միմեանցից. այդ կարծիքն ուղիղ է, բայց որի և որչափ թէ երկու ազգ քանի՞ հազար դարեր պէտք է մի հողի վրա ապրեն, որ միանմանութեան հասնեն: Այդ ժամանակամիջոցը ես որոշել չեմ կարող, բայց կասեմ, որ թէպէտ քաղաքական պարագաները դարեր շարունակ ապրում են հայոց հողի վրա և հայոց հետ, այնու ամենայնիւ դեռ հայերից շատ տարբեր գեղմ ունեն: Պարսիկին կարելի է ճանաչել նաև, եթէ նա իր մազերը, շորերը հայոց ձևով փոխի, իսկ եթէ նա մի հայերէն բառ արտասանեց, կը ճանաչէք իսկոյն: Գնացէք, քննեցէք գիւղական մահմեդականին և կը տեսնէք, որ նրա բարբառը չունի այն հնչիւնները, որ յատուկ են պարսիկին, այդ զանազանութիւնը չէ կայ հայ գիւղացու և հայ քաղաքացու մէջ. թէպէտ և սրանք զանազան բարբառներով են խօսում, բայց հնչիւնները մի և նոյնն են. Գիւղական թուրքի գեղմը շատ տարբեր է քաղաքականի գեղմից. այդ տարբերութիւնը առանձին կերպով նշմարվում է երբ գիւղական թուրքը հայի պէս է հագնվում և մազերը հայի կերպ է խուզում, այդ դէպքում անհնարելի է զանազանել գիւղական թուրքին հայից: Այս խմբերին զատողութիւնները կարող են լաւ անհիմն կարծիքներ համարվել, բայց դրանք առուցվում են, երբ մահմեդականն ինքը իր բերանով ասում է, որ նրա պապերը հայեր են եղել, որ նրա հայ ազգականները մօտակայ գիւղումն են ապրում: Մի՞թէ աւելի ճիշտ ապացոյցներ էք կամենում ունենալ, որ կան հայ մահմեդականներ:

Կրօնական կէտից նայելով, ես կարող եմ նմանապէս ապացոյցներ բերել, որ կան հայ մահմեդականներ. եկեղեցական տօները կատարվում են գիւղերում ամենամեծ կերպով. հայերը հեռաւոր տեղերից թափվում են վանքի գաւառը, դրանց հետ կը տեսնէք շատ

Այնուհետև, համեմատած լինելով իր մեկնութեան ճշմարտութեանը, նա յառաջ է գնում, ասելով— «Les arméniens, qui puisaient l'histoire orientale en majeure partie aux sources grecques, ont changé le nom Astyage en Azdehak...» և այլն: «Հայերը (այսինքն հայ պատմիչները), որոնք քաղում էին արևելքի պատմութիւնը մեծ մասամբ յունաց աղբիւրներից, փոխել են Աստիագ անունը Աժդահակի...»: Զարմանալի կարծիք: Ինչու հայերը ս տառը պէտք է ժ փոխէին, քանի որ նրանք այդ տառը ունեն. և ինչ ապացոյցներ կան դրան: Ընդհակառակը' յունաց աղբիւրում չը կայ ժ տառը և այս պատճառով բոլոր արևելեան անունները ժ տառով նրանք փոխել են ս-ի և Աժդահակից էլ—Աստիագէս են փոխել (ինչպէս որ Արտաշէսից—Արտաքսերքսես): Եւ ինչու էր պէտք պ. Օսպէնսկին ասել, թէ «հայերը, որոնք քաղում էին...» և այլն և ոչ թէ ինքն այդ «հայերը», միայն Մ. Խորենացին, որ հէնց այս դէպքում, հէնց Աժդահակի պատմութիւնը քաղում է ժողովրդական երգերից և ոչ թէ յունական աղբիւրներից: Բացի դրանից հայոց լեզուն այնքան յարմարութիւններ ունի, որ թէ յոյն և թէ պարսից բառերի թարգմանութեան ժամանակ այդպիսի տարբերութիւններ չէին կարող պատահել:—Այս և երկրորդ ապացոյցը, որ Մարաց վերջին թագաւորի անունը Աժդահակ էր և ոչ Աստիագէս վերջում ընդցնում. թէ Տիգրանը, յաղթելով Աժդահակին, գերի է տանում Հայաստան 10,000 Մարք և թագաւորի բոլոր ընտանիքը: Այդ ժամանակից Մարաց թագաւորական ցեղը հայերից առնում «վիշապեաց» կամ «վիշապազանց» կոչումը, որ պարզ թարգմանութիւն է Աժդահակ բառի. որովհետև այս խօսքը Զենդերէն է—Աժի դահակա—և նշանակում է օձ կամ վիշապ: Հայերը կոչում էին օձ ոչ միայն Մարաց թագաւորի ցեղին, այլ և այն երկիրը, որտեղից նա եկած էր: Օտարոց Մեդիա բառի տեղ հայերը միշտ գործ են ածել Մարք բառը: Այս խօսքը պատահում է նոյ պարսից լեզվում—Մար ձևով և նշանակատասխան է Զենդի Մարա բառին, որ նշանակում է օձ.

Այս վիճաբանութիւնով մենք չենք կարող համաձայնել գիտնական Օսպէնսկու հետ, որ պնդում է, թէ Աստիագէս բառը պէտք է կարդալ Արիւաոիւագա—որ նշանակում է [illegible] և այլն:

Այսպիսով վերջացրեց պ. Էմինը իր հետազօտական ընթերցուածը:

—

Տասնուհինգ րոպէ դադարելուց յետոյ, սկսեց կարդալ կոմս Ուվարովը: Առաջ նա համառօտ կերպով նկարագրեց Էջմիածնայ վանքը և մատենադարանը, որ աշխարհիս ամենահին մատենադարաններից մէկն է և առանձին հետաքրքրական պատմեց այն ընդունելութեան մասին, որ ինքն գտել էր Էջմիածնում [illegible] Էջմիածնայ պրոկուրոր պ. Տէր-Յովսէփեանին, որ շատ մեծ ծառայութիւն է մատուցել իրան և արին, ինչպէս ինքն կամք ասում էր. «Մենակ եմ պարտական իմ ներկայ գիտողութիւններս Էջմիածնայ հարուստ մատենադարանի մասին»: Նոյնպէս ազնիւ է կամքն մատենադարանի [illegible] եպիսկոպոսը, որի տնօրինութեան պարտական է կոմս Ուվարովը—Գ. ատենադպրի չափ քաջախօս, որ չը գիտէ հայոց լեզուն: Թէև նրա նպատակը եղել է ոչ թէ գրքերի բովանդակութեան, այլ գլխաւորապէս Էջմիածնայ ձեռագրների արտաքին ձևին—նկարներին—ծանօթանալ: Երկար կը լինէր, եթէ մենք մի առ մի պատմէինք կոմս Ուվարովի հետազօտական ընթերցուածը. ուստի կը բաւականանանք միայն գլխաւոր կէտերով—կոմսը սկսեց իր խօսքը X դարի ձեռագրներից: Նա ասաց, որ Էջմիածնում կայ մի ձեռագիր աւետարան, որ թէև գրած է 989 թ-ին, բայց ունի մի նշանաւոր կազմ IV կամ V դարերի փղոսկրեայ: Այդ կազմը փղոսկրեայ է, նրա մէջ տեղը նկարած է Քրիստոսի պատկերը' աղաւական հանդերձով և շուրջ ծաղկունք—և աւետարանիչների պատկերները: Այս տեսակ հին կազմ և պատկերներ նկարներով, ասում էր կոմսը, ամբողջ Եւրոպայում կայ միայն 5 հատ (Լոնդոն, Փարիզ, Վատիկան (Հռոմ), Միլան և Մօնց). վերջերս—Էջմիածնումն է.

XI դարի ձեռագրներից կոմսը նայել է 3 հատ. երկու աւետարան և մի հատ ճառընտիր: Հետաքրքրականն է, որ մի աւետարանի պահպանակ կազմի վրա (աւետարանը գրած է 1035 թ.) 1651 թ. փորագրած' կայ մի խաչ' բոլորովին հռոմէական ճաշակով:

XII դարու ձեռագրներից կոմսի ուշադրութիւնը գրաւել է մի Աստուածաշունչ' զարմանալի գեղեցիկ և մանր տառերով, և մի Աւետարան, որոնց գլխատառերը առաջին անգամ սկսում են երևալ զարդարանքի, թռչունների և ձկների ձևերով:

XIII դարուց սկսվում է որոշեն նկատելի իտալական նկարչութեան ազդեցութիւնը հայոց ձեռագրների վրա, ազդեցութիւնը, որ անշուշտ թողին խաչակիրները իրանց Կիլիկիա եղած ժամանակը: Բացի դրանից' այս դարու ձեռագրների մասին պ. Աւանեսովը ասաց, որ նրանց նկարները զարմանալի նուրբ և գեղեցիկ են. մանաւանդ պատուելի են նկարները Յովհան Արքեպիսկոպոսի (Հեթում Թագաւորի եղբայրը), որ իր ժամանակին կարող է համարվել հէնց Եւրոպայումն էլ ամենաերևելի նկարիչներից մէկը: Այն նրբութիւնը, ձեռքերի ու ոտքերի այն պատշաճաւոր ներդաշնակութիւնը, (որ ամենադժուար մասն էր նկարչի համար), գոյների կենդանութիւնը' հազիւ թէ որևէ նկարչի մօտ պատահէին: Այս իսկ դարու ձեռագրների վրա երևում է, որ հայերը շատ վաղ խնդրել են մի առանձին տեսակ ոսկեզօծել գլխատառերը, մի տեսակ, որ միայն վերջին ժամանակները սկսան գործ ածել Եւրոպայում:

Այնուհետև կոմսը անցաւ XIV դարի ձեռագրերը, որոնցից նա քննել է 5 հատ: Դրանցից մինն է մի Աստուածաշունչ' 1318 թ-ի գրած. սրա մէջ արժանի են ուշադրութեան կանոնց պատկերները (արաբիկ) և նրանց գլխների զարդերը, որոնք, պ. Աւանեսովի կարծիքով գուցէ ժամանակակից հայ կնոջ զարդերը լինեն, թէև մի փոքր ֆանտաստիկական են: Այս դարու նկարիչներից յայտնի է Թորոս Վարդապետը' գեղեցիկ պատկերահան և սիրուն տառեր գրող: Խօսելով XIV դարու մասին, կոմսը ուշադրութիւն դարձրեց մի նշանաւոր երևոյթի վրա, որ սովորաբար պատահում է հայոց ձեռագրերի մէջ և որը տարօրինակ է միւս ազգերին: Հայոց ձեռագրների նկարների մէջ երևում է առանձնաբար դարգացում նկարչութեան արուեստի. այնպէս որ' օրինակ—XI դարու նկարները աւելի լաւ են, քան X դարունը, XII դարունը—աւելի նուրբ և գեղեցիկ են, քան XI դարունը. XIV դարունը աւելի բարձր են, քան բոլոր անցեալ դարերինը: Մինչդեռ այսպիսի առաջադիմութիւն զարգացումն հարելի չէ նկատել եւրոպական ազգերի միջնադարեան նկարների մէջ: Այստեղից շատ յաճախ կարող է պատահել, որ XIV դարու նկարները աւելի վատ են և տգեղ, քան X կամ XI դարերինը:

Այսպիսով վերջացրեց պատուելի ատենախօսը իր հետազօտական ընթերցուածը:

Պէտք է ասենք, որ կոմս Ուվարովը ունէր իր առաջին զանազան նկարներ և ձևեր իր ձեռքով պատճենահանած հայոց ձեռագրներից. նա ամեն անգամ ցոյց էր տալիս այդ նկարները, երբ պատմում էր նրանց մասին, և իւրաքանչիւր հանդիսական կարող էր միր առնել և նայել:

Մենք հայերս շատ շնորհակալ պէտք է լինենք մեծապատիւ Ուվարովին, որ ցոյց է տալիս մեզ, թէ ինչպէս պէտք է գործ քաշել մեր ակադեմական գանձերից: Եւ եթէ նա, ով որ միայն մեկ անգամ Էջմիածնում, կարողացաւ, առանց հայերէն մի խօսք իմանալու, այսքան հետաքրքրական գիտողութիւններ անել հայոց պատկերագրութեան (иконографія) և ընդհանրապէս պալէոգրաֆիայի մասին (գիտութիւն հին գրերը ճանաչելու), ինչ կարող են անել ուրեմն նրանք, որոնք հայերէն լաւ գիտեն և ամիսներով միշտ ունեն պարապել Էջմիածնայ մատենադարանում:

Մոսկվա Գր. Խ.

[illegible]

ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՖՐԱՆՍԻԱ

[illegible]

ՆԱՄԱԿ ՖՐԱՆՍԻԱՅԻՑ

Փարիզ, 20 յունվարի

[illegible] (radicale) [illegible] (opportuniste) [illegible] (variable) [illegible] «Question des femmes» [illegible]

ԱՐՏԱՔԻՆ ԼՈՒՐԵՐ

[illegible] 15-ին [illegible]

«ՄՇԱԿԻ» ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹԵԱՆ

Ս. ՊԵՏԵՐԲՈՒՐԳ, 28 յունվարի: „Новое Время" [illegible] „Голосъ" [illegible]

ՎԻԵՆՆԱ, 27 յունվարի: [illegible]

ԼՈՆԴՈՆ, 28 յունվարի: „Standard" [illegible] 1000 [illegible]

ԴՈՒԲԼԻՆ, 27 յունվարի: [illegible]

ԴՈՒԲԼԻՆ, 28 յունվարի: [illegible]

[illegible]